

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΫΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου

ΚΕΙΜΕΝΑ: Νάντια Μαχά-Μπιζούμη
Στέλλα Τσιροπινά, Δημήτρης Τσούχλης
Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΪΛΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΣΤΗ ΧΙΟ

Η έκδοση αποτέλεσε αντικείμενο υποέργου της πράξης «Μουσείο Μαστίχας Χίου»,
που εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
«Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» ΕΠΑΝ II στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013
και συγχρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων
και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Το βιβλίο τυπώθηκε σε χαρτί Tatami 150 γρ., ανακυκλώσιμο, πλήρως βιοδιασπώμενο,
μερικώς μη κλωριωμένο, με απουσία βαρέων μετάλλων και πιστοποιημένο κατά FSC.

ISBN 978-960-244-185-5

© 2016, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Αγγ. Γέροντα 6, 105 58 Αθήνα, Τηλ.: 210 3256922, Fax: 210 3218145
piop@piraeusbank.gr, www.piop.gr

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΫΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου

ΚΕΙΜΕΝΑ:

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη
Στέλλα Τσιροπινά
Δημήτρης Τσούχλης
Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σοφία Στάϊκου

7

ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου

8-29

Ο ΒΙΩΜΕΝΟΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΤΩΝ ΜΑΣΤΙΧΟΧΩΡΙΩΝ

30-55

Δημήτρης Τσούχλης

ΤΟ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΜΑΣΤΙΧΟΧΩΡΙΩΝ

ΚΑΙ ΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ ΤΟΥ

56-81

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη

Ο «ΑΓΑΣ»: ΕΝΑ ΕΘΙΜΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΪΛΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΣΤΙΧΙΟΥ

82-111

Στέλλα Τσιροπινά

HΑυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, ζωντανή και δημιουργική διάσταση του παγκόσμιου πολιτιστικού κεφαλαίου, εισάγει δυναμικά τις έννοιες της καινοτόμου, βιώσιμης και κοινωνικά συμπεριληπτικής ανάπτυξης στον χώρο της πολιτιστικής πολιτικής. Για τον λόγο αυτό, η UNESCO έχει θεσπίσει ειδικό πλαίσιο για την προστασία της, βάσει της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του 2003, που οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα το 2006. Στην καρδιά της Σύμβασης αυτής βρίσκεται η ανθρώπινη ενέργεια, η βιωμένη γνώση που διαμόρφωσε πρακτικές οι οποίες σφράγισαν και αναπλάθουν διαρκώς την κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα των φορέων κάθε στοιχείου.

Οι ποικίλες εκφάνσεις της αναδεικνύονται σε προνομιακό χώρο σύγκλισης των πεδίων αναφοράς του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, που είναι η διαφύλαξη και ανάδειξη της παραγωγικής ιστορίας του τόπου, καθώς και η διασύνδεση του Περιβάλλοντος με τον Πολιτισμό μέσω της έννοιας του πολιτιστικού τοπίου. Υπηρετώντας αυτή τη στοχοθεσία, δημιουργήσαμε ένα πλαίσιο αναφοράς, στήριξης και ενδυνάμωσης για τις κοινότητες των φορέων των στοιχείων της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ενθαρρύνοντας τη διαρκή αλληλεπίδραση και ανατροφοδότηση, επιδιώκοντας τη δέσμευση και ενεργό εμπλοκή τους σε όλους τους τομείς δραστηριοποίησής μας: διαφύλαξη και τεκμηρίωση στοιχείων Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ανάδειξη τους μέσω του Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ και εκπαιδευτικών και πολιτιστικών δράσεων, συμβολή στη διαμόρφωση και διάδοση των βέλτιστων πρακτικών. Από αυτό το φάσμα δεν θα μπορούσε να απουσιάζει μια εξειδικευμένη εκδοτική σειρά, που στοχεύει στην προαγωγή της γνώσης και την αναγνώριση του σημαίνοντος ρόλου της ως συνεκτικού ιστού των κοινοτήτων και ως ζώντος και διαρκώς ανανεούμενου πολιτιστικού κεφαλαίου, καθώς και στην καλλιέργεια του σεβασμού προς την πολιτιστική πολυμορφία.

Η νέα σειρά εντάσσεται στις δράσεις υλοποίησης των δεσμεύσεων που έχουμε αναλάβει, ως διαπιστευμένος συμβουλευτικός φορέας από την UNESCO, στον τομέα της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Ο τίτλος με τον οποίο εγκαινιάζεται η σειρά είναι αφιερωμένος στο υπόλοιπο της μαστίχας, τη Χίο. Η μαστίχα, ως πρώτο αμιγώς ελληνικό στοιχείο που εντάχθηκε στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας, έρχεται να επισφραγίσει τη στενή συνεργασία και τις συντονισμένες προσπάθειες του ΠΙΟΠ με το Υπουργείο Πολιτισμού και την κοινότητα των μαστικοκαλλιεργητών.

Προσβλέπουμε στον εμπλουτισμό της σειράς με νέες μελέτες, στο πνεύμα της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και κρατώντας το «άρωμα μαστίχας» αυτής της πρώτης έκδοσης.

Σοφία Στάϊκου
Πρόεδρος

ΤΟ «ΚΕΝΤΗΜΑ» ΤΟΥ ΜΑΣΤΙΧΙΟΥ. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΟΥΛΕΥΟΥΝ ΤΑ ΔΕΝΤΡΑ ΟΠΩΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΡΕΣ, ΚΑΘΑΡΙΖΟΥΝ ΤΗ ΣΥΓΚΟΜΙΔΗ. Η ΔΙΚΗ ΤΟΥΣ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ
ΟΙ ΔΙΚΕΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΔΙΝΟΥΝ ΤΟΝ ΡΥΘΜΟ ΣΤΗ ΜΑΣΤΙΧΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ.

ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου, ιστορικός-λαογράφος, διευθύντρια Νεώτερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΥΠΠΟΑ

Το 2010, όταν το Υπουργείο Πολιτισμού, σε συνεργασία με το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και την Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου, άρχισε τις πρώτες ενέργειες για την εγγραφή της μαστιχοκαλλιέργειας στους Διεθνείς Καταλόγους της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας, πρέπει να ομολογήσουμε ότι κανείς μας δεν είχε πλήρη επίγνωση τι σήμαινε όλη αυτή η περιπέτεια. Η όλη διαδικασία κράτησε σχεδόν τριάμισι χρόνια, μέχρι να φτάσει στην αίσια κατάληξή της, το 2014, με την εγγραφή της μαστιχοκαλλιέργειας

στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας. Ξεκινήσαμε μια πρωτόγνωρη για μας προσπάθεια, στο περιβάλλον μιας νέας Διεθνούς Σύμβασης, για τη λειτουργία της οποίας δεν είχαμε παρά ελάχιστη εμπειρία. Ήταν από τους στόχους που είχαμε τότε ήταν να προβάλουμε στο εξωτερικό μια ψηφίδα της ζωντανής και παραγωγικής Ελλάδας, σε μια περίοδο όπου η εικόνα της χώρας μας έμοιαζε να θαμπώνει. Μέσα από αυτήν την εμπλοκή, την οποία προκάλεσε η μαστίχα (πάντα στην Υπηρεσία θα θυμόμαστε αυτήν την εμπειρία με το άρωμά της), καταλάβαμε ότι η εν λόγω Σύμβαση αποτελεί μοναδικό

Εικόνα 1. Φροντίζοντας
το μαστίχι.

ΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΑΪΔΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

εργαλείο για τη διαχείριση του λαϊκού πολιτισμού, ανάλογο με το οποίο δεν είχαμε ποτέ άλλοτε στη διάθεσή μας.

Η UNESCO, τον Νοέμβριο του 2014, αναγνώρισε ότι τα Μαστιχοχώρια και οι κάτοικοί τους συνιστούν ξεχωριστό και ιδιαίτερο πολιτισμικό στοιχείο. Η καλλιέργεια του μαστιχοφόρου θάμνου στη νότια Χίο και η εξαγωγή της αρωματικής μαστίχας συνιστά παγκοσμίως μοναδική παραδοσιακή καλλιέργεια που μεταβιβάζεται προφορικά και εμπειρικά από γενιά σε γενιά. Το καθοριστικό στοιχείο σε αυτήν τη διαδικασία της αναγνώρισης (εκεί όπου πραγματικά χτυπάει η καρδιά της Σύμβασης) είναι ότι οι κοινότητες των ανθρώπων, οι μαστιχοκαλλιεργούτες εν προκειμένω, αναγνωρίζουν σε αυτήν τους τη δραστηριότητα όντα συνεκτικό στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού τους, της ταυτότητάς τους. Η μαστιχοκαλλιέργεια είναι κάτι περισσότερο από μια παραδοσιακή τεχνογνωσία, καθώς γύρω από αυτήν υφαίνονται ποικίλα δίκτυα αλληλοβούθειας και συμμαχιών μεταξύ των κατοίκων-καλλιεργούτων των Μαστιχοχωρίων. Έως σήμερα επιβιώνουν σχετικές με τη μαστιχοκαλλιέργεια γλωσσικές εκφράσεις, παραδόσεις και θρύλοι. Η μαστιχοκαλλιέργεια έχει διαμορφώσει το τοπίο της νότιας Χίου, το έχει μετατρέψει από φυσικό σε πολιτισμικό· ο μόχθος των ανθρώπων πάνω στον σχίνο, ο τρόπος με τον οποίο έχουν κτίσει τα χωριά τους, ο τρόπος που έχουν οργανώσει τους δρόμους και τα χωράφια τους, όλα αυτά έχουν αφήσει τα σημάδια τους στον χώρο.

Η εγγραφή, λοιπόν, έλαβε υπόψη της όλα

αυτά τα στοιχεία, το γεγονός ότι η μαστιχοκαλλιέργεια έχει αφήσει και –στο μέτρο που οι άνθρωποι εξακολουθούν να την ασκούν, θα συνεχίσει να αφήνει– βαθύ πολιτισμικό ίχνος στον τόπο, αλλά και στις κοινωνικές συμπεριφορές. Πρόκειται για κομμάτι του σύγχρονου πολιτισμού της Ελλάδας, για ζώσα και παλλόμενη παράδοση.

Η μαστιχοκαλλιέργεια έχει πλέον ενταχθεί σε ένα συμβολικό σύμπαν στοιχείων του παγκόσμιου πολιτισμού, από το οποίο αντλεί κύρος και αναγνώριση. Ταυτόχρονα, με τη συμπερίληψή της στον κατάλογο, προσθέτει και αυτή με τη σειρά της το αντίστοιχο συμβολικό κεφάλαιο στα υπόλοιπα στοιχεία που τον συναποτελούν.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά συνιστά ζωντανή πραγματικότητα που αλλάζει, εξελίσσεται, μετασχηματίζεται, εμπλουτίζεται και προσαρμόζεται, παρακολουθώντας και καθορίζοντας παράλληλα τις κοινωνικές εξελίξεις στην κοινότητα των ανθρώπων οι οποίοι προσδιορίζονται από αυτήν. Μιλώντας για την άυλη κληρονομιά, μιλάμε πρωτίστως για τις κοινότητες των φορέων της, για τους ανθρώπους που ασκούν σήμερα πολιτισμικές πρακτικές, είτε αυτές είναι μια παραδοσιακή χειροτεχνία, μια μουσική παράδοση κ.λπ., είτε είναι ένα σύστημα πεποιθήσεων που οργανώνει τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον. Η διαφορά του όρου «άυλη κληρονομιά» από όλους τους άλλους που περιγράφουν το ίδιο πεδίο γνώσης (λαϊκός πολιτισμός, πολιτισμός των παραδοσιακών κοινοτήτων, λαογραφία, εθνογραφία,

Εικόνα 2. Το «δάκρυ» του μαστιχιού.

Εικόνα 3. Καθαρίζοντας τη συγκομιδή των «δακρύων».

φολκλόρ κ.ά.) έγκειται στην αντιστροφή της οπτικής που προτείνει. Δεν πρόκειται για την οπτική του ερευνητή, αλλά του μετόχου σε κάθε στοιχείο της άυλης κληρονομιάς, της κοινότητας η οποία φέρει και μεταβιβάζει αυτό το στοιχείο.

Ο όρος πλάστικες έπειτα από πολλές και μακρές συζητήσεις στους κύκλους της UNESCO, αφενός για να καλύψει τις απαιτήσεις επέκτασης του συστήματος προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς που έχει οργανωθεί από αυτόν τον διεθνή οργανισμό και αφετέρου για να απαντήσει στις ζωτικές ανάγκες των λιγότερο αναπτυγμένων οικονομικά ομάδων και κοινωνιών, οι οποίες έχουν ανάγκη από ένα σύστημα διαφύλαξης και ανάδειξης των δικών τους πολιτισμικών πρακτικών, της δικής τους γνώσης και παραγωγής.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ ΤΗΣ ΑΪΔΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι η πέμπτη κατά σειρά διεθνής σύμβαση που υιοθέτησε η UNESCO σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά.¹ Από αυτές, η πιο γνωστή είναι η Σύμβαση για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά (UNESCO 1972), σύμβαση με υψηλό κύρος και με αναγνωρισμότητα. Το συμβολικό κεφάλαιο που επενδύεται σε αυτήν μεταφέρεται ταχύτατα στα μνημεία του

καταλόγου της (αυτό, βεβαίως, έχει ήδη αρχίσει να παρατηρείται και αναφορικά με τη Σύμβαση του 2003 για την Άυλη).

Στον Κατάλογο της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά η Ελλάδα έχει εγγράψει μέχρι στιγμής δεκαεπτά μνημεία, μεταξύ των οποίων η Ακρόπολη της Αθήνας, οι Δελφοί, τα Μετέωρα, αλλά και η Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου και η Παλαιά Πόλη της Κέρκυρας. Μόνο το 2014, όμως, περιέλαβε η χώρα μας στον Ενδεικτικό Κατάλογό της (δηλαδή, σε ένα στάδιο προετοιμασίας για εγγραφή στον Παγκόσμιο Κατάλογο) ένα νεότερο μνημείο, τα Ζαγοροχώρια της Ηπείρου, ως μεικτό αγαθό, ως έργο δηλαδή του ανθρώπου και της φύσης, ως πολιτιστικό τοπίο.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά, ωστόσο, σύντομα έδειξε τα όριά της. Εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι αναφορικά με τις τρέχουσες πολιτισμικές πρακτικές, αλλά και στο πεδίο της κοινωνικής λειτουργίας και της νοματοδότησης των μνημείων του Καταλόγου της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, δεν προσέφερε ούτε τα κατάλληλα εργαλεία ούτε καν πεδίο ενεργοποίησης. Όταν βλέπουμε τον Κατάλογο αυτής της Σύμβασης, βλέπουμε μόνο τα μνημεία. Τα υπόλοιπα στοιχεία της παράδοσης των λαών οι οποίοι τα ανήγειραν είναι καλά κρυμμένα κάτω από τα σπουδαία αρχιτεκτονικά τους επιτεύγματα. Επίσης, ο κατάλογος αυτός, αν και αναδεικνύει την ιδιαίτερη αξία των μνημείων του, δεν έχει σημεία επαφής με την πολιτισμική πρακτική των ανθρώπων που ζουν σήμερα δίπλα σε αυτά τα μνημεία.

Εικόνα 4. Τα πολύτιμα «δάκρυα» έχουν αρχίσει να πέφτουν στο έδαφος, κατάλληλα προετοιμασμένο από τους μαστιχοκαλλιεργυτές.

Από την άλλη, με την πάροδο του χρόνου, αυξάνονταν οι πιέσεις από χώρες των οποίων η μνημειακή κληρονομιά δεν ανταποκρινόταν εύκολα στα κριτήρια της «εξέχουσας οικουμενικής αξίας», και ειδικότερα μάλιστα στο κριτήριο της «αυθεντικότητας και ακεραιότητας» του μνημείου, οι προδιαγραφές για το οποίο έμοιαζε να είναι προσαρμοσμένες αποκλειστικά στα μνημεία του δυτικού πολιτισμού – τα μνημεία και οι πολιτισμοί του νότιου ημισφαιρίου υποαντιπροσωπεύονται.

Από τη δεκαετία του 1970, αλλά κυρίως από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, αυτό που απασχολεί την επιστημονική κοινότητα είναι η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, έννοια ευρύτερη από εκείνη του μνημείου, με περισσότερες και πολύ πιο σύνθετες εκφάνσεις από την ανέγερση οικοδομημάτων εξέχουσας σημασίας. Ο Κατάλογος της Παγκόσμιας Κληρονομιάς έμοιαζε όλο και περισσότερο αποκομμένος από την ανθρωπολογική προσέγγιση στον πολιτισμό, από την προσέγγιση που αναζητά το

νόημα στις πολιτισμικές εκφράσεις, είτε αυτές είναι υλικές είτε άυλες. Όντας αποκλειστικά αφιερωμένος στο τελικό προϊόν μιας διαδικασίας, ο Κατάλογος δεν περιέχει καμιά ένδειξη για τη διαδικασία μέσα από την οποία ένα μνημείο ανεγείρεται και αξιολογείται από τους σύγχρονούς του και από τους μεταγενέστερους.

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΟΠΟ

Ακριβώς είκοσι χρόνια μετά τη θέσπιση της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, οι σχετικές συζητήσεις στην επιστημονική κοινότητα και στους οργανισμούς που καλούνται να εφαρμόζουν τη Σύμβαση οδηγούν στην αναγνώριση της ανάγκης να ενταχθούν στον κατάλογο και τα πολιτιστικά τοπία, τα τοπία δηλαδή που ο άνθρωπος έχει συνδιαμορφώσει μαζί με τη φύση ή τα τοπία που η παράδοση λαών χωρίς γραπτή ιστορία έχει νοηματοδοτήσει, έχει κατασ्थει αναγνώσιμα ως αρχεία της δικής τους ιστορίας. Έτσι, το 1992 θεσμοθετείται μια νέα κατηγορία μνημείων, τα πολιτιστικά τοπία. Πρόκειται για σύστημα ανάδειξης πολιτισμικών στοιχείων εξαιρετικά γόνιμο, το οποίο αναγνωρίζει σαφώς την κοινωνική λειτουργία των μνημείων, αλλά και τις προφορικές παραδόσεις γύρω από αυτά. Εντούτοις, και αυτή η έννοια δεν επαρκεί για να καλύψει το είδος της πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία αντιπροσωπεύει το τραγούδι, ο χορός, μια παραδοσιακή χειροτεχνία κ.λπ.

Εικόνα 5.
Οι διακλαδώσεις των μαστιχόδεντρων αναπτύσσονται ακολουθώντας το μοτίβο που έχει διαλέξει ο μαστιχοκαλλιεργητής.

ΠΡΟΔΡΟΜΕΣ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ ΤΗΣ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Οι προβληματισμοί για την ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού και των τεχνογνωσιών που συνδέονται με την παραγωγή στις παραδοσιακές κοινωνίες είχαν ήδη από το 1973 απασχολήσει την UNESCO, με πρωτοβουλία της Βολιβίας, η οποία είχε εκθέσει πειστικά την ανάγκη για προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων των παραγωγών της λαϊκής τέχνης (στη μουσική, στη ζωγραφική, καθώς και σε κάθε μορφή τέχνης). Η αναζητηση προστασίας για τη λαϊκή τέχνη μέσω της αναγνώρισης πνευματικών δικαιωμάτων στους δημιουργούς της καθόρισε επί μία δεκαετία τις προσπάθειες των διεθνών οργάνων, αλλά και τις έστρεψε προς κατευθύνσεις που αποδείχθηκαν αδιέξοδες – εκείνη την εποχή, τουλάχιστον. Η αποτίμηση αυτών των προσπαθειών και η αλλαγή πορείας στις αναζητήσεις για την ανάδειξη και προστασία του λαϊκού πολιτισμού γίνεται με τη Σύσταση για την Προστασία του Παραδοσιακού Πολιτισμού και του Φολκλόρ (UNESCO 1989).

Λίγο αργότερα, το 1993, καθιερώνεται το Σύστημα των Living Human Treasures (σε πρόχειρη μετάφραση: Ζωντανοί Ανθρώπινοι Θησαυροί). Πρόκειται για πρόγραμμα που αντλεί από τους θεσμούς ανάδειξης και προστασίας του λαϊκού πολιτισμού όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί στην Άπω Ανατολή (Κορέα, Ιαπωνία κ.α.). Άτομα που διακρίνονται για το ιδιαίτερο ταλέντο τους σε ένα πε-

δίο του λαϊκού πολιτισμού (χορός, τραγούδι, χειροτεχνίες, επιτελεστικές τέχνες/δρώμενα κ.ά.), ανακηρύσσονται Ζωντανοί Θυσαυροί της παραδοσιακής γνώσης, προκειμένου να ενισχυθεί η μετάδοση των δεξιοτήτων τους στην επόμενη γενιά. Με τον τρόπο αυτόν αποκτούν πλεονεκτήματα, ηθικά και υλικά.

Πιο ολοκληρωμένα, το σύστημα αυτό πήρε τη μορφή της Ανακήρυξης των Αριστουργημάτων της Προφορικής και Άυλης Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (υιοθετήθηκε το 1998 και λειτούργησε από το 2001 μέχρι το 2005, οπότε τα «Αριστουργήματα» εντάχθηκαν στον Κατάλογο της Σύμβασης για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά). Στα «Αριστουργήματα» έχουμε μια πρώτη απόπειρα για την ολιστική προσέγγιση της παραδοσιακής γνώσης: προστατεύονται τόσο οι «πολιτιστικοί χώροι» (οι ποικίλοι χώροι στους οποίους αναπαράγεται και αναδημιουργείται η παραδοσιακή γνώση: ένα χοροστάσι, ένα εργαστήριο, αλλά και μια πλατεία, ένα καφενείο κ.λπ.) όσο και η ίδια η διαδικασία της διαγενεακής μετάδοσής της. Γίνεται λόγος, δηλαδή, για τον σημαίνοντα ρόλο της προφορικότητας και της αφήγησης στον λαϊκό πολιτισμό, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι έχουμε και την πρώτη εμφάνιση της έννοιας «άυλη πολιτιστική κληρονομιά».

Η ανάγκη για ένα θεσμικό πλαίσιο ήταν πλέον καλά τεκμηριωμένη, καθώς είχαν προηγηθεί σημαντικές διεργασίες για τη διαμόρφωση των έννοιών (τόσο στο πεδίο της νομικής θεωρίας όσο και σε εκείνο της ανθρωπολογικής). Έτσι, το 2003, στην 32η

Γενική Διάσκεψη της UNESCO παρουσιάστηκε ένα ολοκληρωμένο θεσμικό κείμενο το οποίο έγινε αποδεκτό χωρίς καμιά αρνητική ψήφο.² Το 2006, η νέα Διεθνής Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς τέθηκε σε ισχύ. Η ταχύτητα με την οποία τα κράτη-μέλη της UNESCO κύρωσαν τη Σύμβαση, ώστε αυτή να τεθεί σε ισχύ μόλις τρία χρόνια μετά την υιοθέτησή της, είναι ένα ακόμα δείγμα πόσο είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για τη θεσμοθέτησή της.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΫΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Οι επεξεργασίες που γίνονταν τα χρόνια πριν από την υιοθέτηση της Σύμβασης είχαν οδηγήσει τους εμπειρογνώμονες (νομικούς, κοινωνικούς ανθρωπολόγους, εθνολόγους, λαογράφους, ιστορικούς, γλωσσολόγους κ.ά.) στην απόρριψη των όρων που μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν υπαλλακτικά για να περιγράψουν το πεδίο εφαρμογής της. Έτσι, η UNESCO, ήδη από το 1984, είχε αρχίσει να επεξεργάζεται την έννοια της «μη υλικής κληρονομιάς» (non-physical heritage) προκειμένου να διερευνήσει τις δυνατότητες εφαρμογής της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά και στον παραδοσιακό πολιτισμό. Από την άλλη, η ακαδημαϊκή κοινότητα και οι ερευνητές έβρισκαν όλο και πιο προβληματική την καθολική εφαρμογή (σε παγκόσμιο επίπεδο, δηλαδή) των όρων «λαϊκός πολι-

τισμός», «πολιτισμός των παραδοσιακών/ προβιομηχανικών κοινοτήτων», «φολκλόρ», κ.λπ. Οι όροι «παραδοσιακός» ή «προβιο- μηχανικός» πολιτισμός αφορούν κοινωνίες που έχουν περάσει από στάδια εκσυγχρο- νισμού (οικονομικού-παραγωγικού, πολι- τικού και κοινωνικού) και ανταποκρίνονται κυρίως στις πολιτισμικές πρακτικές και στην ιστορική εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών. Ο όρος «λαϊκός πολιτισμός», από την άλλη, δεν ανταποκρίνεται στις τρέχουσες επιστη- μονικές αντιλήψεις, οι οποίες προτιμούν να αναφέρονται σε διάλογο μεταξύ λαϊκής και λόγιας κουλτούρας, και όχι σε σαφώς προσ- διορισμένα, στεγανά πεδία πολιτισμικών εκ- φράσεων που προσιδιάζουν αποκλειστικά είτε στις ελίτ είτε στα υπάλληλα στρώματα.

Έτσι, διαπλάστηκε και υιοθετήθηκε τελικώς ο καινοφανής όρος Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (Intangible Heritage, Patrimoine Immatériel) προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εφαρμογής της Σύμβασης σε παγκόσμιο επίπεδο και να καλύψει πλήρως τα σχέδια ανάδειξης της αξίας της και διαφύλα- ξης της διαγενεακής της μετάδοσης από τους ίδιους τους φορείς κάθε στοιχείου της.

Ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, σύμφω- να με το άρθρο 2 της Σύμβασης, ορίζονται: οι πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώ- σεις και τεχνικές, καθώς και τα εργαλεία, αντι- κείμενα, χειροτεχνήματα και οι πολιτιστικοί χώροι που συνδέονται με αυτές και τις οποίες οι κοινότητες, οι ομάδες και, κατά περίπτωση, τα άτομα αναγνωρίζουν ότι αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς τους.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά εντοπίζε- ται κυρίως στα ακόλουθα πεδία:

- α) στις προφορικές παραδόσεις και εκφρά- σεις, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας ως φορέα της άυλης πολιτιστικής κληρονο- μιάς (παραμύθια, μύθοι και διηγήσεις, αφο- γηματικά τραγούδια),
- β) στις τέχνες του θεάματος, ή ορθότερα στις επιτελεστικές τέχνες (χορός, μουσική, λαϊκό θέατρο),
- γ) στις κοινωνικές πρακτικές, τις τελετουρ- γίες και τις εορταστικές εκδηλώσεις (λαϊκά δρώμενα, έθιμα ευετηρίας, έθιμα στον κύκλο του χρόνου, σημαντικοί σταθμοί στη ζωή του ανθρώπου),
- δ) στις γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν (παραδοσιακές καλ- λιέργειες, εθνοβοτανική γνώση, λαϊκές αντι- λήψεις για τη μετεωρολογία, κ.ά.),
- ε) στην τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία (υφαντική, αγγειο- πλαστική, ξυλοναυπηγική, κ.ά.).

Κάθε στοιχείο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς δεν εντάσσεται κατ' ανάγκην σε ένα μόνο πεδίο, καθώς όψεις του μπο- ρεί να εντοπίζονται και σε περισσότερα. Η μαστιχοκαλλιέργεια, λ.χ., αφορά τόσο το πεδίο των προφορικών παραδόσεων όσο και αυτό της παραδοσιακής τεχνογνωσίας, αλλά και εκείνο των γνώσεων και πρακτικών που αφορούν τη φύση και το σύμπαν.

Επίσης, η απαρίθμηση αυτή των πεδίων (όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 2 της Σύμ- βασης) είναι ενδεικτική, σε καμιά περίπτωση εξαντλητική. Μπορεί να οριστεί ένα νέο πε-

ΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΑΪΔΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

δίο, λ.χ. τα λαϊκά παιχνίδια και αγωνίσματα. Ωστόσο, δεν μπορεί να αναγνωριστεί μια γλώσσα, ή μια θρησκεία, ως άυλη κληρονομιά. Οι γλώσσες και οι θρησκείες έχουν εκφάνσεις που εντάσσονται στην άυλη κληρονομιά, στις προφορικές παραδόσεις και τις εκδηλώσεις της λαϊκής λατρείας (εθιμικές τελετές, θρησκευτικά πανηγύρια κ.λπ.). Ως αυτοτελή συστήματα επικοινωνίας ή πίστης, όμως, δεν μπορεί να αναγνωριστούν στο πλαίσιο αυτής της Σύμβασης.

Τέλος, στο πλαίσιο της Σύμβασης δεν μπορεί να αναγνωριστούν εθιμικές πρακτικές που έρχονται σε αντίθεση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων, τη βιώσιμη διαχείριση του περιβάλλοντος, ή όταν πλευρές τους περιλαμβάνουν βία κατά των ζώων.

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΗΣ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Η Σύμβαση χαρακτηρίζοταν (ήδη από τη σύλληψή της) από μια μεγάλη καινοτομία: τη διεπιστημονική και συμμετοχική προσέγγιση που απαιτεί η εφαρμογή της. Το κέντρο βάρους της Σύμβασης είναι οι άνθρωποι που ασκούν ένα στοιχείο της άυλης κληρονομιάς ή μετέχουν στην επιτέλεσή του. Δεν είναι οι ερευνητές και οι δικές τους καταγραφές και ερμηνείες για τα στοιχεία του πολιτισμού που μελετούν. Κάθε μέτρο και κάθε ενέργεια που αναλαμβάνεται στο πλαίσιο της εφαρμογής της, από τη συγκρότηση των

εθνικών ευρετηρίων και των διεθνών καταλόγων μέχρι τη διασφάλιση της μετάδοσης ενός στοιχείου της άυλης κληρονομιάς στην επόμενη γενιά, είναι επιλογή της κοινότητας των φορέων αυτού του στοιχείου. Ο δικός τους λόγος πρέπει να ακούγεται στην περιγραφή του στοιχείου που τους αφορά. Οι δικές τους προοπτικές και προσδοκίες πρέπει να καθορίζουν και να διατρέχουν τα μέτρα διαφύλαξης του. Ο ρόλος των ακαδημαϊκών ερευνητών και της διοίκησης είναι επικουρικός, περισσότερο συντονιστικός παρά άμεσα παρεμβατικός. Εξάλλου, οι ανάγκες διαμόρφωσης ενός σχεδίου διαφύλαξης, λόγου χάριν για μια παραδοσιακή τέχνη που πάει να σβήσει, απαιτούν πάντα διεπιστημονική και διατομεακή προσέγγιση. Όμως, για να καρποφορήσει αυτή η προσέγγιση, πρέπει να διαθέτει όχι απλώς τη συναίνεση των φορέων της, αλλά και την ενεργητική εμπλοκή και δέσμευσή τους σε μέτρα που οι ίδιοι κρίνουν υλοποίησιμα, καθώς έχουν προέλθει από τις δικές τους πραγματικότητες.

Οι προς τον ορισμό της κοινότητας των φορέων, οι συντάκτες της Σύμβασης κράτησαν διακριτική απόσταση. Μια κοινότητα φορέων ενός στοιχείου της άυλης κληρονομιάς δεν προσδιορίζεται ούτε από το μέγεθός της ούτε από τη θεσμική της υπόσταση. Προσδιορίζεται από το γεγονός ότι όσοι ανήκουν σε αυτήν διαμορφώνουν μέσω της συμμετοχής τους ένα στοιχείο της κοινωνικής τους ταυτότητας. Μια κοινότητα φορέων μπορεί να είναι οργανωμένη σε επαγγελματικό σωματείο, σε ένωση μουσικών, σε χορωδία, σε

Εικόνα 6. Προετοιμασία του εδάφους για να δεχτεί τα «δάκρυα» της μαστίχας.

χορευτικό σύλλογο. Μπορεί, όμως, να είναι και μια ένωση προσώπων τα οποία επιτελούν κάποια στιγμή του χρόνου ένα έθιμο, χωρίς να διαθέτουν καμιά άλλη θεσμική οργάνωση. Στο εσωτερικό αυτής της κοινότητας, τα άτομα μπορεί να έχουν προσδιορισμένους ρόλους, να είναι λόγου χάριν ο αρχιμάστορας και οι καλφάδες, ο δάσκαλος του χορού και οι μαθητές. Ευνότο είναι ότι τα άτομα εναλλάσσονται στους ρόλους αυτούς, είτε επειδή η περιοδική εναλλαγή είναι εθιμική επιταγή είτε επειδή η ηλικία και η εμπειρία τους τα καθιστά κατάλληλα για νέους ρόλους. Ένα άτομο, τέλος, είναι πιθανόν να ανήκει σε περισσότερες από μία κοινότητες φορέων στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς: ένας καραβομαραγκός από την Ελευσίνα, λ.χ., πέρα από το ότι ανήκει στην κοινότητα της Ξυλοναυπηγικής, μπορεί να ανήκει και στην κοινότητα των πιστών που συμμετέχουν κάθε χρόνο στο έθιμο της Μεσοσπορίτισσας στην ίδια περιοχή.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΦΥΛΑΞΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΑΫΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Όντας ζωντανό κοινωνικό φαινόμενο, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι δυνατόν να διαφυλάσσεται και να αναζωογονείται με στείρο τρόπο ή με τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει κανείς ένα αρχαίο μνημείο. Ήδιαφύλαξη, ως πολιτική διαχείρισης, διαφοροποιείται από την έννοια της προστασίας.

Η προστασία έχει βασικό σκοπό την κατά το δυνατόν διατήρηση σε καλή κατάσταση των μνημείων (αρχιτεκτονικών ή κινητών) και των μνημειακών συνόλων (καθώς και του περιβάλλοντος στο οποίο αυτά εντάσσονται, όπως είναι το φυσικό περιβάλλον, ο πολεοδομικός ιστός κ.ά.). Τα μέτρα προστασίας αφορούν τη θωράκιση των υλικών μνημείων έναντι των διαβρωτικών απειλών του χρόνου, των αλλοιώσεων λόγω καιρικών και κλιματολογικών συνθηκών (των φυσικών εν γένει φαινομένων), αλλά και των επιβλαβών ανθρώπινων επεμβάσεων, όπως πολεμικές συρράξεις κ.λπ.

Η διαφύλαξη, από την άλλη, σημαίνει διασφάλιση της συνέχειας ενός στοιχείου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτό μεταλλάσσεται στο πέρασμα του χρόνου. Δεν φοβόμαστε την αλλαγή όταν μιλάμε για την παράδοση. Γιατί τι είναι, τελικά, η παράδοση; Είναι αυτό ακριβώς που λέει η λέξη: αυτό που παραδίδει η μια γενιά και που παραλαμβάνει η επόμενη. Η κάθε γενιά που παραλαμβάνει βρίσκεται μπροστά σε νέα προβλήματα, σε νέα ερωτήματα, σε νέες αγωνίες για την επιβίωσή της. Και πώς απαντάει; Με όπλο την παλιά γνώση που έχει –ή θα έπρεπε να έχει– χωνέψει καλά, προχωράει για να αντιμετωπίσει τις νέες συνθήκες, παράγοντας νέες γνώσεις, νέες εθιμικές πρακτικές κ.λπ. Ανάλογα με την ικανότητά της και με τη συγκυρία, κερδίζει σε ευημερία, σε πλούτο, σε ευτυχία. Την αλλαγή, λοιπόν, την αποδεχόμαστε, γιατί, αν κάτι δεν μπορεί να προσαρμοστεί στο σήμερα, δεν υπάρχει

Εικόνα 7. Ανάπτυξη στη δουλειά, αναστοχασμός στο πολιτιστικό τοπίο που δημιούργησε ο μόχθος αιώνων.

ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

λόγος να διατηρηθεί ως κοινωνική πρακτική. Αυτό που απαιτεί, όμως, η άυλη κληρονομιά είναι η ανάδειξη της αξίας της. Το αίσθημα της υπερφάνειας για το γεγονός ότι κάποιος είναι μέτοχος μιας άυλης παράδοσης δεν προκύπτει πάντα αυτόματα. Αν μάλιστα δεν προκύπτει καθόλου, δεν διασφαλίζεται η μετάδοσή της. Και αν δεν διασφαλίζεται η μετάδοσή της, δεν υπάρχει πια άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Τα προϊόντα της είναι πλέον αποκομμένα από τη ζωντανή πηγή της προέλευσής τους, έτοιμα να γίνουν αρχειακά τεκμήρια και μουσειακά εκθέματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ξυλοναυπηγική. Πρόκειται για μια από τις μεγάλες τέχνες της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας. Τέχνη σύνθετη, ακριβείας, που απαιτεί χρόνια μαθητείας, διαδεδομένη σε όλη την ελληνική επικράτεια. Είναι εντυπωσιακό πόσοι τόποι είχαν σημαντική ναυτική και ναυπηγική παράδοση, γιατί δεν είναι μόνον οι παραθαλάσσιοι, ας πούμε το Γαλαξίδι, ή νησιά όπως η Χίος, η Σάμος, η Σύρος, κ.ά. Περίφημα ήταν τα Ζαγοριανά καράβια, φτιαγμένα από μαστόρους με καταγωγή από τη Ζαγόρα του Πηλίου, τόπο όχι ακριβώς παραθαλάσσιο. Μεγάλος ναυτότοπος ήταν και το Λιτόχωρο Πιερίας, στα ριζά του Ολύμπου. Πού βρισκόμαστε σήμερα; Είναι μια τέχνη που σβήνει, για την οποία σχεδιάζουμε ένα ειδικό πρόγραμμα για την αναζωογόνωσή της, και ελπίζουμε να τα καταφέρουμε. Γιατί φτάσαμε εδώ; Για μια σειρά από τυχαίους λόγους που, σωρευτικά λειτουργώντας, άρχισαν να διακόπτουν τη γραμμή της μετάδοσής της από γενιά σε

γενιά. Δεν είναι της ώρας να αναφερθούμε αναλυτικά σε αυτούς. Όμως, πιστεύω βάσιμα ότι ο κύριος λόγος είναι πως οι φορείς της τέχνης αυτής, οι καραβομαραγκοί, καθώς και η πληθώρα των συναφών ειδικών τεχνιτών που δουλεύουν στους ταρσανάδες, δεν ένιωθαν την απαραίτητη περιφάνια για τη δουλειά τους και τα έργα τους. Δεν έχουν συγκροτήσει ένα πανελλαδικής εμβέλειας επαγγελματικό σωματείο. Αντίθετα, από τη δεκαετία του 1990 και εξής, βλέπουν συστηματικές και βάρβαρες καταστροφές των έργων τους να συμβαίνουν περιοδικά, και μάλιστα με κρατική χρηματοδότηση. Ούτε τα καλύτερα, τα πιο όμορφα σκαριά τους δεν γλιτώνουν. Ελπίζουμε να μην είναι πια πολύ αργά προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε τη μεγάλη αξία της ξυλοναυπηγικής.

Η άυλη κληρονομιά, λοιπόν, έχει τις δικές της ανάγκες καταγραφής, τεκμηρίωσης, διαφύλαξης και προστασίας – όπως έχει και η υλική, έστω σε άλλη κλίμακα και με άλλα μέσα. Έχει όμως και τεράστια δυναμική, η οποία καθιστά πλευρές και όψεις της αναπόσπαστο κομμάτι οποιουδήποτε σχεδίου πρόληψης κινδύνων από φυσικές καταστροφές. Η άυλη κληρονομιά εκδηλώνεται, όπως είδαμε, και στο πεδίο που αφορά «γνώσεις για τη φύση και το σύμπαν». Η τοπική γνώση, η γνώση που προκύπτει από την παρατήρηση και μεταδίδεται από στόμα σε στόμα –με την εμπειρία, ας πούμε, να περπατάς καθημερινά σε έναν τόπο και να παρατηρείς πού την άνοιξη ξεπετιέται ένα μικρό ρυάκι– είναι μια γνώση που όποτε αγνοήθηκε (λ.χ., σε χα-

ράξεις δρόμων) είχε ολέθρια αποτελέσματα.

Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι διαθέτουν πολύτιμες γνώσεις για την προστασία από τις πυρκαγιές και από τις πλημμύρες, γνώσεις που αναμφίβολα εμπλέκονται με προλήψεις και με ό,τι εμείς θεωρούμε δεισιδαιμονία. Όμως, ο πυρίνας αυτών των γνώσεων έχει προέλθει από συστηματική παρατήρηση. Κάποιες από τις «προλήψεις» είναι το μέσον για την αποτροπή μιας φυσικής καταστροφής, το μέσον προστασίας. Ακούγοντας και αναγνωρίζοντας την αξία των προφορικών παραδόσεων ενός τόπου, έχει κανείς πολλά να μάθει για την προστασία από τις φυσικές καταστροφές. Η τοπική γνώση είναι αναντικατάστατη όταν κανείς σχεδιάζει μέτρα πρόληψης. Είναι, όμως, μια γνώση ευαίσθητη ως προς τη μετάδοσή της. Δεν προκύπτει με ερωτηματολόγια ή μόνον από τις μετρήσεις των φυσικών δεδομένων. Προκύπτει από τη βιωμένη εμπειρία. Πρέπει να ξέρεις να ακούς και να ψάχνεις για την τοπική γνώση, πρέπει να έχεις αναγνωρίσει την αξία της άυλης κληρονομιάς, όπως αυτή αποτυπώνεται στις τοπικές προφορικές παραδόσεις.

Πρόσφατα όλοι ταραχτήκαμε βλέποντας τα συντρίμμια του Γεφυριού της Πλάκας στις μεγάλες πλημμύρες που έπληξαν την Ήπειρο. Δεν μπορώ να ξέρω τι ακριβώς έφταιξε, γιατί δεν είναι η επιστήμη μου αυτή. Ξέρουμε, όμως, ότι στην Ήπειρο σώζεται ακόμη η παράδοση των «ιερών δασών» – όχι σε όλη την Ήπειρο, μόνον στα Ζαγόρια και στην Κόνιτσα πλέον. Πρόκειται για τα δάση όπου απαγο-

ρεύεται να κόψεις έστω και ένα κλαράκι γιατί, όπως λένε, θα σε βρει μεγάλο κακό. Μέχρι και αφορισμοί είχαν χρησιμοποιηθεί για να μην υπάρξει υλοτόμηση. Αυτά τα «ιερά δάση» βρίσκονται γύρω από τα χωριά. Είναι τα δάση που συγκρατούν τα χώματα και τα νερά ώστε να μην κατακλύσουν τα χωριά και τα χωράφια. Η σφοδρότητα των σχετικά πρόσφατων πλημμυρών δεν είναι απίθανο να σχετίζεται με την υποχώρηση τέτοιων παραδόσεων, με την εξάλειψη αυτής της τοπικής γνώσης. Πρόκειται για αειφορικές γνώσεις διαχείρισης του νερού, που όταν ξεχνιούνται δεν μπορεί κανείς να περιμένει τίποτε καλό.

Σε άλλα περιβάλλοντα, στο άνυδρο as πούμε περιβάλλον των Κυκλαδών, οι αειφορικές πρακτικές διαχείρισης της γεωργικής γης, οι τεχνικές για τη συγκράτησή της, έχουν διαμορφώσει το τοπίο με την ξερολιθιά. Το σήμα-κατατεθέν του ελληνικού τουρισμού είναι το τοπίο της ξερολιθιάς. Όμως, πέρα από την πρακτική αξία της για τη γεωργία, αλλά και για την αποτροπή της ερημοποίησης, η ταπεινή ξερολιθιά μάς θυμίζει ένα άλλο χαρακτηριστικό της λαϊκής τέχνης: την απαράμιλλη ομορφιά του χειροποίητου.

Οι ατελείωτες σκάλες της ξερολιθιάς στους λόφους των Κυκλαδών προϋποθέτουν σωρευμένο μόχθο αιώνων για τη δημιουργία τους και τη διαρκή ανανέωσή τους. Αυτό το χαρακτηριστικό, η διαρκής ανανέωση ενός στοιχείου με σταθερή μορφή, είναι έκφραση του ανανεώσιμου χαρακτήρα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, σε αντί-

ΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΑΪΔΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

θεση με την υλική, είναι ανανεώσιμος πολιτιστικός πόρος. Όσο περισσότεροι «μετέχουν» σε αυτήν, τόσο ανθεί. Όσο περισσότεροι ασκούν μια παραδοσιακή τέχνη, όσο περισσότεροι μοιράζονται μια μουσική ή χορευτική παράδοση, τόσο διασφαλίζεται η συνέχειά της.

Στον τόμο αυτόν επιχειρούμε να αναδείξουμε εκφάνσεις της άυλης κληρονομιάς της Χίου, με αφορμή την εγγραφή της μαστιχοκαλλιέργειας στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας. Η μαστιχοκαλλιέργεια είναι η κύρια παραγωγική δραστηριότητα στα Νοτιόχωρα της Χίου. Έχει συμβάλει στη διαμόρφωση του συνόλου των πολιτισμικών πρακτικών της περιοχής, αλλά και, αντιστρόφως, οι ρυθμοί της και ο τρόπος οργάνωσης της παραγωγής της ακολουθούν γενικότερα πολιτισμικά πρότυπα στο νησί.

Στο κείμενό του ο **Δημήτρης Τσούχλης** παρατηρεί από πολύ κοντά τη διαμόρφωση του συνόλου του χώρου της νότιας Χίου, του οικιστικού, του καλλιεργημένου, αλλά και του «άγριου» (του μη δομημένου και μη παραγωγικού), μέσα από τις ανάγκες επιβίωσης των καλλιεργητών της μαστίχας. Το κείμενο φωτίζει την άυλη πολιτιστική κληρονομιά των μαστιχοκαλλιέργητών από προνομιακή γωνία θέασης, αυτήν της βιωμένης εμπειρίας του χώρου, της διαμόρφωσής του από την καλλιέργεια, αλλά και από τις κοινωνικές δυναμικές και τους θεσμούς που οργανώνουν την καλλιέργεια από τη Γενουατική περίοδο

Εικόνα 8. Η συγκομιδή είναι έτοιμη για να διατεθεί, αλλά μια τελική ματιά ελέγχου, ένα τελευταίο χάδι στα «δάκρυα», είναι απαραίτητο.

και έπειτα. Το νήμα που ενώνει τις γενιές των μαστιχοκαλλιέργητών είναι η συνεύτητη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με πνεύμα απόλυτης οικονομίας και αποφυγής της σπατάλης. Τίποτα δεν περισσεύει, όλα αξιοποιούνται προκειμένου να θρέψουν τους ανθρώπους. Τίποτα δεν πετιέται, ακόμα και τα απορρίμματα των ζώων και των ανθρώπων λιπαίνουν τη γη, δεν υπάρχουν σκουπίδια και μόλυνση από αυτά. Ο περιβαλλοντολόγος Δημήτρης Τσούχλης, για να μιλήσει για την καλλιέργεια της μαστίχας, αξιοποιεί τα εργαλεία της Ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών και αποδεικνύει από άλλον δρόμο την αξία της τοπικής γνώσης για την αειφορική διαχείριση του περιβάλλοντος και των καλλιεργειών. Για όσους ζούμε στην πόλη, ο όρος «περιβάλλον» είναι μια μάλλον αφηρημένη έννοια, όσο ευαισθητοποιημένοι και ανείμαστε κάποιοι στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Για τους κατοίκους της νότιας Χίου όμως, είναι η βιωμένη εμπειρία, είναι ο βιωμένος χώρος, διαμορφωμένος από αυτούς και από τις γενεές που προηγήθηκαν. Οι γνώσεις για την καλλιέργεια του σχίνου και τη διαχείριση των φυσικών πόρων μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά, με τον προφορικό λόγο και τη σωματική εμπειρία, στο χωράφι και το σπίτι.

Στο κείμενο της **Νάντιας Μαχά** παρακολουθούμε την εξέλιξη των ενδυματολογικών κωδίκων στα Μαστιχοχώρια. Ο πλούτος και η αμφίδρομη ανταλλαγή ενδυματολογικών προτύπων και υφασμάτων ανάμεσα στον αγροτικό και τον αστικό χώρο τεκμηριώνουν το δυναμικό χαρακτήρα της άυλης πολιτι-

στικής κληρονομίας και σε αυτό το πεδίο. Είμαστε έτσι σε θέση να αντιληφθούμε τη λειτουργία των περιορισμών που θέτουν οι σπάνιοι και πολύτιμοι φυσικοί πόροι, αλλά και την εφευρετικότητα ως προς τη διαχείρισή τους. Η ομορφιά των χειροποίητων φορεσιών, των κεντημένων στολιδιών, των τρόπων με τους οποίους φοριέται το κάλυμμα της κεφαλής κ.λπ., δεν εξυπηρετεί μόνο μια κοσμητική διάθεση. Δηλώνει κοινωνική θέση, βιολογική και κοινωνική ηλικία. Τα ρούχα δίνουν την ταυτότητα, οι ενδυματολογικοί κώδικες είναι γλώσσα σύνθετη, πολύσημη, αλλά και με πολλά ιδιόλεκτα· εκφράζει επίσης την ατομικότητα και την κοινωνική θέση αυτού που τα φοράει. Αν και αυτοί οι κώδικες και τα υλικά τους σημαίνοντα, οι τοπικές φορεσιές, έχουν πλέον πέσει σε αχροτσία, κάποιοι από αυτούς εμφανίζονται εντούτοις στα δρώμενα του Αγά που επιτελούνται και σήμερα στα Μαστιχοχώρια (η παμπαζίνα, τα σαρίτσια κ.ά.).

Η Στέλλα Τσιροπινά, πειριγράφοντας τα δρώμενα αυτά, μας μεταφέρει μια πολύχρωμη εικόνα αυτής της εθιμικής επιτέλεσης. Τα θεατρικά δρώμενα του Αγά αποδίδονται με τη βούθεια δυο ειδών προοπτικής στο κείμενό της: της «ατμοσφαιρικής», που δίνει όλο το μαγικό βάθος της επιτέλεσης και την οποία απλώνει στον αφηγηματικό της καμβά με τη βούθεια της θεατρολογίας, αλλά και της «γραμμικής προοπτικής», της ιστορικής

εξέλιξης των κοινωνιών που τα επιτελούν. Η διπλή αυτή προοπτική την βοηθάει να μιλήσει για την παλαιότερη σχέση των κατοίκων με την ένδεια και την αφθονία, τη σεξουαλικότητα και τον θάνατο, τη γονιμότητα και την ευετηριακή λειτουργία των εθίμων, αλλά και την επίκληση ενός δίκαιου και ευσεβούς ηγέμονα, στη σκιά του οποίου μόνον μπορεί να ευημερήσει η κοινότητα. Ο Αγάς συνεχίζει να επιτελείται και σήμερα, αν και πολλά από τα συμφραζόμενά του, πολλές από τις λειτουργίες του αρχαίου εθίμου, έχουν καλυφθεί από τη λίθη που φέρνει η οικονομική και κοινωνική αλλαγή. Κάποιες από αυτές τις λειτουργίες υποδολώνονται ακόμη, είναι όμως όπως τα ρούχα των παλαιότερων που φορούν οι τελεστές, το παράξενο στοιχείο που καλεί στη συμμετοχή. Η βασική λειτουργία, ωστόσο, είναι παρούσα: η κοινότητα ανα-συγκροτείται κάθε χρόνο με κέφι γύρω από την επιτέλεση, έχει τη δυνατότητα μέσω αυτής να σχολιάσει όσο βέβηλα και αθυρόστομα επιθυμεί, να απευθυνθεί στην εξουσία και να ζητήσει με ένταση, ή ακόμα και να επιβάλει.

Ελπίζουμε ότι οι τρεις αυτές συμβολές στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού στα Νοτιόχωρα της Χίου φωτίζουν, καθεμιά από τη δική της σκοπιά, την αξία της άυλης πολιτιστικής κληρονομίας όπως αυτή εκδηλώνεται στη νότια Χίο, ευνοώντας παράλληλα μια νέα ματιά στη μελέτη ευρύτερα του λαϊκού πολιτισμού της Ελλάδας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πριν από το 2003, η UNESCO είχε θεσμοθετήσει τη Σύμβαση για την Προστασία των Μνημείων σε περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης (Χάγη, 1954), τη Σύμβαση για την Προστασία των Αρχαιοτήτων από την Παράνομη Διακίνηση (1970), τη Σύμβαση για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά (1972) και τη Σύμβαση για την Προστασία της Ενάλιας Κληρονομιάς (2001).

2. Μόνον οκτώ χώρες επέλεξαν να απέχουν, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, η οποία ωστόσο ήδη το 2002 είχε θεσμοθετήσει την έννοια «άυλα πολιτιστικά αγαθά» στον Νόμο 3028/2002 «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και της Πολιτιστικής εν γένει Κληρονομιάς», άρθρα 2 και 6.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aikawa N., «An historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage», *Museum International* 221-222 (Vol. 56, No. 1-2, 2004): 137-149.
- Alivizatou M., *Intangible Heritage and the Museum: New Perspectives on Cultural Preservation*, Left Coast Press, Ουόλνατ Κρικ, Καλιφόρνια 2012.
- Bedjaoui M., «The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: The legal Framework and universally recognized Principles», *Museum International* 221-222 (Vol. 56, No. 1-2, 2004): 150-155.
- Blake J., *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Elements for Consideration*, UNESCO, Ιαπώπιο 2001.
- Brown M. F., «Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of Intangible Cultural Property», *International Journal of Cultural Property* 12 (2005): 40-61.
- Kirshenblatt-Gimblett B., «Intangible Heritage as Metacultural Production», *Museum International* 221-222 (Vol. 56, No. 1-2, 2004): 52-65.
- Kurin R., «Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: A critical Appraisal», *Museum International* 221-222 (Vol. 56, No. 1-2, 2004): 66-77.
- Smith L. και Akagawa N. (επιμ.), *Intangible Heritage*, Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2009.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Αρχείο Αδαμαντίου Σαλιάρη: σσ. 90, 93 / Αρχείο ΠΙΟΠ: σσ. 10, 12, 15, 16, 20, 23, 26 [φωτ. Θανάσης Κοττάς]: σσ. 86, 89, 103, 107 [φωτ. Ισίδωρος Λοΐζος] / Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραής», Συλλογή Φιλίππου Αργέντη: σσ. 34, 62, 64 (εικ. 6), 65, 70, 73 / Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Λαογραφική Συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου: σ. 63 / Νάντια Μαχά-Μπιζόυμη: σσ. 60, 64 (εικ. 5), 66, 67, 68, 72 / Νίκος Μηλιανός: σ. 97 / Νατάσσα Στραχίνη: σσ. 36, 38, 39, 40, 44, 46, 51 / Γιούλη Τελλή: σσ. 32, 43, 48 / Στέλλα Τσιροπινά: σσ. 84, 94, 98, 101, 104, 105 / *Τα Χαρακτικά της Χίου*, τ. Α΄, Ενδυμασίες, Συλλογή Κώστα και Δέσποινας Κούτσικα, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994: σσ. 58, 78 / Τσίμας Γ.-Παπαχατζδάκης Π., Χιακόν Λεύκωμα, Αθήνα 1930: σ. 50.

Οι φωτογραφίες του εξωφύλλου, καθώς και οι εισαγωγικές φωτογραφίες στα κείμενα των συγγραφέων,
προέρχονται από το Αρχείο Σπύρου Μελετζή.

Το πρώτο βιβλίο της σειράς «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά»
Όψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Χίο
σε επιστημονική επιμέλεια Σταυρούλας-Βίλλις Φωτοπούλου
έκδοση του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς
τυπώθηκε τον Ιούνιο του 2016 στην Αθήνα

Γλωσσική επιμέλεια
Ανδρέας Παππάς

Τυπογραφική επιμέλεια
Νερίνα Κιοσέογλου

Σχεδιασμός-Καλλιτεχνική επιμέλεια
Ιουλία Καραβασίλογλου

Επεξεργασία εικόνων
Τάσος Μπάστας

Παραγωγή
Colornetwork

Εκδοτική επιμέλεια
Ουρανία Καραγιάννη, Μαρία Δασκαλάκη